

Következtetések

A jelen vizsgálat szerzőjének célja a Románia magyar kisebbsége szempontjából lényeges politikai elképzelések bemutatása az 1930/31 és 1940 közötti évtizedben. Figyelmét elsősorban a korabeli jobboldali ideológiák recepciójára és az integráció-lojalitás kérdéskör összefüggéseire összpontosította. Ezáltal az idevonatkozó szakirodalomban mutatkozó hiányok egy részét is pótolni szeretné. Egy ilyen vizsgálatot elvégezni mindenképpen időszerűnek látszott, hiszen az említett korszakra irányuló kutatások ezt már több más nemzetiségre vonatkozóan megtették.¹

Az elméletalkotás szintjén ez a tanulmány arra keresett választ, milyen lehetőségei vannak egy nemzeti kisebbségnek egy nemzetállamban politikai céljai megvalósítására. Eközben a nacionalizmus- és kisebbségkutatás föltételezéseinek ellenőrzésére és adott esetben módosítására nyílt lehetőség. A szakirodalom egybehangzó véleménye szerint ugyanis nemzetállamoknak a többségi néphez nem tartozó csoportokat az etnikai egység érdekében asszimilálniuk *kell*. Kisebbségek sokféleképpen *reagálhatnak* a többségi lakosság nemzeti jellegű nyomására. E lehetséges visszahatásoknak A. Smith a következő változatait sorolja föl: beilleszkedés, irredentizmus, elkülönülés (izoláció), kommunalizmus, kulturális autonómia, elszakadás (szeparatizmus).² Ezeket a terminusokat azonban nem mindig választja el elég világos határ egymástól, s ezért tartalmuk néha nem határozható meg egyértelműen. Hol van a választóvonal például a többség által rákényszerített helyzethez és a politikai viszonyokhoz való kényszerű „alkalmazkodás”, valamint a saját nemzeti jellegéhez való egyszerű ragaszkodás között? Ezek a fogalmak mégis nagy segítséget adnak a romániai magyarságnak a tárgyalt időben követett politikai stratégiája megértéséhez és magyarázatához. Ugyanakkor több más, nem elméleti jellegű összetevője is van a kérdésnek. Mindenekelőtt az a tény, hogy társadalmilag még egy etnikai kisebbség *sem homogén* képződmény. Másrészt az, hogy az 1930-as években mind nemzetközi, mind román belpolitikai vonatkozásban egész sor olyan fontos esemény történt, amelyek tartós hatással voltak az ottani magyarság gondolkodásmódjára. Ezek a fejlemények a maguk során visszahatottak a magyaroknak a kortárs politikai és szellemtörténeti jelenségekkel szembeni álláspontja *fejlődésére*. A fejlődés modellje meg változása segít a magyarság állásfoglalásainak ábrázolásakor és magyarázatakor. Itt most csupán az oly gyakran említett politikus, Paál Árpád példájára utalnánk, aki az áttekintett időhatárok (1920–1940) között egymásnak homlokegyenest ellentmondó ideológiai pozíciókat képviselt. Az a tény tehát, hogy a romániai magyarság körében a Smith által számba vett lehetőségek legtöbbször kimutatható, a magyar kisebbségi társadalom *heterogenitására* és egyes személyek vagy csoportok politikai *meggyőződésének változására* vezethető vissza.

Többször utaltunk arra, hogy a *reakció* szó használatakor óvatosan kell eljárunk: nyilvánvaló ugyanis, hogy a magyarok által kitermelt társadalompolitikai elképzelések egy része valóban a bukaresti rendszer ellenük irányuló intézkedéseire adandó *válaszként* született meg,

1 Böhm: *Die Rumäniendeutschen* i. m.; Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m.; Hausleitner: *Rumänisierung* i. m.

2 Smith: *Ethnic Revival* i. m. 15-17.

egyértelműen azonban nem lehet mindig meghatározni, hogy egy ilyen elképzelés létrejöttében milyen súlya is volt valamely hivatalos intézkedésnek. De nem feledkezhetünk meg a kisebbség által Nyugat-Európából „importált” eszmék hatásáról sem. Hiszen közsismert, hogy éppen a '30-as éveket jellemezte leginkább az ellentétes ideológiák ütközése; harcukat a romániai magyarság története is visszatükrözi, gondoljunk csak az *Erdélyi Fiatalok* csoportján belüli nézeteltérésekre, vagy a spanyol polgárháború erdélyi magyar visszhangjára. Mindezek alapján ebben az összefoglalásban rá kell mutatnunk e nemzeti kisebbség társadalompolitikai stratégiáinak *hármás gyökerére*: az *egyiket* a többség elnemzetlenítő intézkedéseire adott válaszok keresésében, a *másikat* az akkori Nyugat-Európa sok részében modernnek számító politikai és társadalmi rendteremtő elképzelések (népcsoportjog, népességcsere, a zsidók kizárása stb.) iránti rokonszenvenben, s végül a *harmadikat* az anyaország társadalmának jelenségeivel való összhang keresésében találhatjuk meg. E hármás gyökéret minden ága más-más szerepet kapott – erősödött vagy gyengült – az egyes, eltérő politikai beállítottságú csoportok működésében, de még azokon belül is az időtényező függvényében. Hogy a *reakció* fogalmát viszonylagossá téve kissé enyhítsünk súlyán, a dolgozat különböző részein utaltunk más nemzeti kisebbségek hasonló stratégiáira a világháborúk közti időszakban. Az etnikai homogenitásra való törekvés ugyanis majdnem minden korabeli országban kimutatható, amely a *nemzetállam* státusára igényt tartott. Ennek megfelelően jelen van a radikalizálódásra való törekvés is a kor majd minden nemzeti kisebbségének követeléseiben csakúgy, mint magatartásában.³

Mínt hogy a magyarok különböző csoportjai által választott stratégiák eredete olyan sokféle, aligha lehet fontosságukat a kisebbség történetének egészében egyenként meghatározni. Azok a körök például, amelyek magatartására a *beilleszkedés* és *alkalmazkodás* terminusok bizonyos mértékig alkalmazhatóak (*Erdélyi Fiatalok*, a hídépítők), elképzeléseikben nemcsak saját aggodalmuktól vezették a kisebbség jövőjét illetően a többség asszimiláló nyomása alatt, hanem rokongondolkodású magyarországi csoportok befolyásától is (pl. Bartha Miklós Társaság). Az asszimilációs politikára azonban ők nem a többségi társadalomtól való elfordulással, vagy egyenesen külföldi elképzelések átvételével akartak válaszolni, hanem éppen a többséghez való közeledésben keresték népcsoportjuk helyzete jobbításának útját. Mert azt vallották, hogy csak a tájnak és népének ismerete járulhat hozzá ahhoz, hogy a magyarok szellemileg is otthon érezzék magukat az országban. Ebben állt *beilleszkedésük* az adott állami és jogi keretekbe is.

Az *elszigetelődés* fogalom a fentivel ellentétes irányultságú stratégiát jelez. Úgy tűnik, ez jellemezte a romániai magyarság túlnyomó többségét. E felfogás szerint a magyarok és a románok közötti érintkezést a legszükségesebbre kell korlátozni, s ennek is a szellemi és politikai vezetőréteg (elit) szintjén kell lezajlania. Ez az elzárkózás – amely hagyományosan az erdélyi szász politikai elitet is jellemezte⁴ –, több célt volt hivatott szolgálni: elsősorban természetesen a nemzeti önazonosság megőrzését, de azon túl a meglévő társadalmi és szociális hatalmi pozíciók megtartását is (vállalatok vezetésében, bankokban, intézményekben, fizikai jelenlét városközpontokban stb.).⁵ Ezek a pozíciók a magyar dominanciát mutatták Erdély életének bizonyos területein, megőrzésüknek pedig kettős fontossága volt: egyrészt a magyar

3 Csak egy példa: Spannenberger: *Volksbund der Deutschen in Ungarn* i. m.

4 Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m. 588.

5 Helyszűke miatt nem tudtuk szám adatokkal bemutatni, mennyire sikerült ez. Kiindulópontként l.: Pană: *Minoritari și majoritari* i. m. 165-229.

külpolitikai (revizionista) érvelés alapjainak további biztosítása, másrészt a *magyar kultúrfő-lény* tételének bizonyítása.

Az elkülönülés fontos előmozdítójaként működött a magyar lakosságra gyakorolt nagy és hosszú ideig tartó befolyása által az OMP. E párt története még megírásra vár.⁶ Minthogy egy ilyen szándék a jelen munka kereteit szétfeszítette volna, csupán arra törekedtünk, hogy néhány fontosnak tartott eseményre, politikusainak némely állásfoglalására és kezdeményezésére egyedi történésként rámutassunk. Ezeknek az OMP története egészébe való beillesztése e párt történetírójának lesz a feladata. Neki többek között egy sor, mindmáig nem tisztázott lényeges kérdésre kellene választ adnia: mi is tulajdonképp egy „párt”, miben áll a lényege, mi különbözteti meg egy „szövetség”-től, és hogyan lehet e szervezeti formák közé az OMP-t elhelyezni? Milyen képet akartak az OMP vezetői pártjukról egyrészt Bukarest, másrészt Budapest és végül saját kisebbségük fele közvetíteni? Mennyiben sikerült ez nekik? Mennyire állták meg helyüket Budapest és Bukarest elvárásai között, hiszen ezek egymásnak gyökeresen ellentmondtak? Mit jelentett az „Országos” jelző a párt nevében (K. Lengyel Zsolt szerint a magyar politikusok ezt csak 1926 után kezdték használni)? Hogyan és hol látta az OMP önmagát a kizárólagos etnikai érdekérvényesítés, illetőleg értékvédelem és a világnézeti alapú politizálás végletei között? Hol kell elhelyezni az OMP-t mint ideológiai képviselőt a korabeli ideológiai palettán mind magyar, mind nemzetközi viszonylatban? Nagyon sokat nyerne továbbá a kisebbségkutatás, ha az OMP majdani történetírója összevetné eredményeit a romániai Német Párttól meglevő ismereteinkkel, s rámutatna a párhuzamokra és a különbségekre. E lényeges kérdések tisztázása nem tartozott munkánk célkitűzései közé, legfeljebb néhány adalékkal szolgálhattunk hozzá dolgozatunk néhány pontján.

E munkában csupán azt akartuk kimutatni, hogy az OMP vezető személyei majdnem hiánytalanul képviselték népcsoportjuk heterogenitását.⁷ Ily módon az OMP – saját törekvéseinek megfelelően: nemzetiségi csúciszervezetté válni – csaknem az egész ideológiai színeképet egyesítette magában. Szinte minden változat megjelent benne, mint egy szokványos többségi társadalomban, ahol egymással hol hadakozó, hol szövetkező pártok szám szerint is jelentős csoportjai versengenek a vezető pozíciókért. Csakhogy ezek a kisebbségi magyar politikusok egy olyan államban éltek és politizáltak, amelynek *raison d'être*-je nemzetállamként az államalkotó néphez nem tartozó etnikumok eltávolításában rejlett (akár asszimiláció, akár kiűzetés formájában). Ennélfogva mindannyiuknak egyazon jelszónak kellett engedelmesskedniük, a *politikai egység* jelszavának. Ennek kellett minden olyan nézeteltérést alárendelniük, melyek például a román pártéletben pártokból való ismételt kilépésekhez, új pártok alapításához vagy pártszakadásokhoz vezettek.⁸ Minthogy a magyar politikusok túlnyomó többsége az OMP-vel nem akart versengeni, mert ez veszélyeztethette volna a kisebbség parlamenti képviseletét, az OMP-ről lassan egy *értékkonzervatív* szervezet képe kezdett megszilárdulni. Ámde az olvasó számára immár minden bizonnyal jól ismertként ható nevek

6 Az OMP-ről tudomásunk szerint eddig (részben kéziratunk lezárása után) három dolgozat készül(t): Gárgyán Imre az OMP nagygyűléseiről írt szakdolgozatot Szegeden, György Béla Budapesten a pártról átfogó igényű doktori értekezést, Tóth Szilárd pedig a párt parlamenti munkájával foglalkozott (K olozsváron).

7 Csupán kommunista nem volt az OMP-ben, de a romániai pártéletben maga a Román Kommunista Párt sem szerepelt, mert be volt tiltva.

8 Ezt maguk a magyar politikusok is tudták: „Ha ugyanis az elmúlt három-négy esztendőre visszatekintünk, megállapíthatjuk, hogy egyes-egyedül a Magyar Párt az, amelyben ezen idő alatt pártszakadás nem történt, amely most ezeknél a választásoknál tökéletes egyakarással indulhatott a küzdelembe [...] A mi pártunk összetartása talán éppen azért sikerült, mert reánehazedett minden párt elnyomó törekvése, még a kisebbségi pártoké is.” Jakabffy Elemér: Eredményünk. MK, 1933, 23-24. sz. 657.

puszta fölsorolása is (Bernády, Bethlen, Gyárfás, Jakabffy, Paál, Sulyok vagy Willer) megvilágítja, hogy e párt mindent összevetve – s egy forrás szerint még maga Kacsó is tagja volt! – egymást kizáró fölfogások összefogásának a kísérlete volt. Igen érdekes azonban ennek az említett konzervatívizmusnak a minősítése az erős világnézeti összecsapásoktól jellemzett '30-as évek folyamán magának a kisebbségnek különböző csoportjai által. A kommunista baloldal a magyar politikusokat mind egy kalap alá vette és *reakciósoknak* nevezte. A jobboldal szemében ugyanők a *liberális kor* állítólag már meghaladott *vívmányaihoz* ragaszkodtak (mint pl. a törvény előtti egyenlőség a valláshoz való tartozástól függetlenül). Ismételten hangsúlyozni kell itt, hogy a politikusok egy csoportja (Bethlen György vagy Jakabffy Elemér) csupán ifjúkoruk társadalompolitikai modelljeihez maradtak hűek. Ezek az elképzelések 1910-ben még (jobboldali) konzervatív gondolatoknak számítottak. A megváltozott politikai felfogások között azonban a '30-as években már egészen más – liberális – fényben jelentek meg. Más szavakkal (és itt térünk vissza lassan a Smith-féle terminológiához): megelőzték őket a politikailag a jobboldali síneken haladók. A jobboldal egész egyszerűen vagy *modernebb* volt, mert lépést tudott tartani az idővel és gyorsabban fölkapta jelszavait (Gyárfás, Paál, Sulyok), vagy csupán fiatalabbakból állt (Albrecht, Teleki, Venczel), s ezért nem voltak korábbi ideáljai, melyeknek most búcsút kellett volna mondaniuk. Ők már koruk gyermekei voltak, hiszen beleszülettek a *völkisch* meg a kizáró jellegű gondolkodásba. Így aztán gyorsabban fölmerték az új politikai ideológiák kapcsolatát is az irredenta, szeparatista vagy revizionista elképzelésekkel.

A kor vezető időszaki sajtójának, a levéltári anyagoknak és a magánjellegű hagyatékoknak az átnézése azt bizonyítja, hogy a magyar kisebbségben az a két szellemi állásfoglalás uralkodott, amelyeket Smith az *elszigetelődés* meg a *kommunalizmus* terminusokkal illet. Ezek között természetszerű összefüggés található, hiszen a más etnikumoktól való visszahúzódnás kényszerítő módon a helyi viszonyokat, kapcsolatokat és érdekeket erősíti. Itt most ismét csak Paál Árpád lesz a példa, éspedig az ő 1928-as cikke, amelyben az *önmagunkba való visszatérés*t hirdette. Ezzel ő a magyarok által többségben lakott kisebb földrajzi egységeket akarta erősíteni, az ottani gazdaság menetét a (csak magyarok között lezajló) kereskedelem által fejleszteni, és a helyi autonómia ügyét előmozdítani. A konzervatív tábor tagjai (politikusok, újságírók) részéről a '30-as években egyre gyakrabban elhangzó fölhívás a politikai-ideológiai egység megőrzésére és a magyarság eszmei összetömörítésére részben szintén a helyi gazdasági kezdeményezéseket kívánta támogatni, részben viszont Erdély nemzetiségi, demográfiai és társadalmi adottságainak örökölt képét próbálta fenntartani. Gazdasági kérdésekben az *Erdélyi Gazdasági Egyesület* játszott fontos szerepet különösen Szász Pál elnöksége alatt (1936 után). Korábbi elnöke, Bethlen György 1940. szeptember 15-én a magyar politikusok által elért eredményeket ezekkel a szavakkal foglalta össze Horthy Miklós fő kormányzóknak: „amidőn testi és lelki üldöztetéseket és sanyargatásokat elszenvedve itt állunk műveltségünkben és földi javainkban leszegényedetten, boldogan és büszkén mondhatjuk, hogy ősi erdélyi hagyományainkat megőriztük, sőt a szenvedések acélfürdőjében megedzett magyar mivoltunk mélyebb és gazdagabb lett.”⁹ A hagyományokhoz való ragaszkodás Magyarország társadalmára is jellemző volt. Erdélyben kétségkívül azért volt nagy szerepe, mert a magyarok az anyaországhoz való visszatérésben reménykedtek. Ezért joggal feltételezhetjük, hogy azokat a konzervatív, elzárkózásra és önmagával beérő szemléletre buzdító hangokat a romániai magyarság nagy része igencsak meghallotta.

9 Százezer ember... KÚ, 1940.IX.17., 3.; Gyimesy (szerk.): *Erdély* i. m. 221.

A magyar kisebbség heterogenitását a legszemléletesebben az a sokféleség mutatja, amelyik a román államhoz való viszonyában éppúgy megnyilvánult, mint a jobboldali világnézetekkel szembeni állásfoglalásaiban. Ismét emlékeztetünk arra, hogy ez a kisebbség kényszer nyomására alakult társadalommá és közösséggé. Az egyneműség hiányát azért kell világosan látnunk benne, mert különben az egyes részeitől kipróbálásra választott utak (vagyis: társadalmopolitikai stratégiák) sokféleségét sem helyesen megérteni, sem megfelelően ábrázolni nem volna lehetséges. Minden kijelentés a „magyar kisebbségről” mint olyanról, vagy „a romániai magyarság általános beállítottságáról” rendkívül nagy mértékben leegyszerűsíti, de meg is hamisítja az 1930-as években valóban létezett álláspontokat. Mert nem egy beállítottság uralkodott, hanem az egyidőben követett célok és elképzelések, táplált vágyak és hitek egész sorát lehetett volna rögzíteni a Székelyföld románul egy szót sem beszélő katolikus parasztjától a nyugati nagyvárosok több nyelven értekező politikusáig és értelmiségijéig (pl. Bethlen György, Jakabffy Elemér földbirtokosok vagy Ligeti Ernő kolozsvári zsidó újságíró). Az utóbbiak élete, cselekedetei és gondolkodásmódja gyökeresen különbözött az előbbieitől; míg a paraszt nyáron a természettel fáradozott, ők olasz vagy osztrák fürdőhelyekre utaztak. A marxista szakirodalomban jártas Jordáky Lajos 1933-as naplójában a németországi elvtársak sorsán sajnálkozott, később pedig a világforradalom kitöréséért dolgozott. Semmilyen társadalmi közösség nem található közte és Gyárfás Elemér között, aki több bank vezetőségi tagja, vagy közte és Bethlen György között, aki a (hosszú évekig) magyar miniszterelnök (Bethlen István) rokona volt.

E szociológiai megállapításokon kívül azonban van még egy rendkívül fontos tényező, amelynek szerepét a szakirodalom nem méltatja kellő figyelemre (erre a bevezetőnek a kutatás állásáról szóló részében már rámutattunk), s ez az idő folyamata. Némely szakmunkában található ilyen terminusok, mint *fasiszta csoportok*, *revizionista* stb. azért bizonyulnak közelebbi szemügyre vétel során tartalmatlannak, mert vagy nem vonatkoznak konkrét személyekre, eseményekre, kijelentésekre és viselkedésmódokra, vagy túlságosan meghatározatlan a jelentésük az időben. Milyen ismeretközlő ereje van a *revizionizmus* szakkifejezésnek az 1926-os év egészére és a romániai magyarság összességére vonatkoztatva, s miben tér el a tartalma egy ugyanannak nevezett 1939-es jelenségétől? És ha – mint ahogy egyesek sugalmazták – semmilyen különbség sincs köztük, hogyan magyarázhatók meg azok a szellemi és politikai fejlődések, amelyek a magyar kisebbség egyes képviselőinek (pl. Paál, Sulyok stb.) a magatartásában bizonyíthatóan lejátszódtak? A szerző véleménye szerint az említett általánosítások többet hagynak a homályban, mint amennyi ismeretet napfényre hoznak. Nem áll szándékunkban teljesen visszautasítani őket. De az igen, hogy árnyaljuk tartalmukat.

Ebből a megfontolásból kiindulva kíséreljük meg befejezésül a különbségtételt a következő kérdésekben: Hogyan fogadták a romániai magyarok a szélsőjobboldali politikai áramlatokat és milyen álláspontokat foglaltak el velük szemben? Hogyan fejlődött többségükben a román állammal szembeni beállítottság?

Románia magyar kisebbsége 1932–1933-ig nem tulajdonított különösebb jelentőséget a jobboldali ideológiáknak. Az 1923-as Hitler-puccsot ugyan csodálkozva tudomásul vette, de csak olyan szélsőséges jelenségként könyvelte el, mint amilyenek a társadalom peremén levő csoportok részéről 1918–1919-ben Magyarországon is előfordultak. Az NSDAP-t még 1930-ban is csak kevesen tartották komolyan veendő politikai erőnek és a jövő ideológiája hordozójának, jóllehet a magyar baloldal megpróbálta a nemzetiszocialista párt választási sikerének okát feltárni. Mindez megváltozott azonban 1933 januárjában. Az ennek szentelt fejezetben

részletesen bemutatottuk a romániai magyarság mind pillanatnyi, mind tartósabb reakcióit. Ezekből több dolgot lehet kiolvasni: a magyarok tisztában voltak a hitleri hatalomátvétel nagy horderejével és következményeivel. Megítélésének mikéntje azonban megosztotta őket aszerint, hogy ki-ki milyen ideológiai táborba tartozott. A remélt következmények érdekében egyesek hajlandónak látszottak olyan ideológiai engedményeket tenni, amilyeneket néhány évvel korábban az „erdélyi szellemmel” össze nem egyeztethetőként elutasítottak volna. Ennek a kornak az újdonsága volt a politikai életben, hogy a már jól ismert konzervatív (pl. az OMP néhány vezető embere: Bethlen György, Gyárfás Elemér, stb.) és a tőle balra elhelyezkedő (de részben liberális: Jakabffy Elemér, Krenner Miklós, Ligeti Ernő) csoport mellett egy alakulat jelent meg 1932 után a jobboldalon is (Paál Árpád, Sulyok István). Közéleti állása miatt ennek világnézetében voltak természetesen a konzervatívokéval megegyező vonások, de tőlük eltérőek is. Tagjai részben a régi gárdához tartozó politikusokból kerültek ki – egyesek közülük most homlokegyenest az ellenkezőjét követelték annak, amiért tíz évvel korábban sikraszálltak (pl. Paál) –, részben azonban az időközben felnövekedett katolikus ifjúság ide kapcsolódó képviselőiből (pl. Albrecht Dezső). Ez utóbbiak egy megújult és még megújítandó katolicizmus nevében ostromozták a *liberális* korszellemet és kísérőjelenségeit, egyértelműen idegengyűlölő és alig leplezett antiszemita mellézköngéekkel. A jobboldal viszont kimondta azt, amit a magyarok többsége bizonyára szintén felismert, hogy ti. egy, a határok felülvizsgálatát témájaként kitérő nemzetközi diskurzus kezdeményezése csakis a hatalom új birtokosai alatt megerősödött Németországtól várható. Erre Paál Árpád 1933 őszén egyértelműen figyelmeztette az OMP elnökét, Bethlen Györgyöt. Az elnök nem volt hajlandó a vele közölt helyzetértékelésből zsidóellenes következtetéseket levonni, amint azt Paál kívánta. Ez mindenképpen Bethlen erkölcsi tisztességét mutatja. A magyar jobboldalnak azonban az antiszemitizmuson kívül más érintkezési pontjai is voltak a nemzetiszocializmussal. A jobboldal fő sajtóorgánuma a nagyváradi katolikus újság, az *Erdélyi Lapok* volt (főszerkesztője: Paál Árpád). Ennek a kiadványnak a véleménye szerint a nemzetiszocialista mozgalom megmenti majd Európát a kommunizmustól, mint ahogy megmentette Németországot az anarchiától. De a vezér-elvet (Führer-Prinzip) is dicsérte, s ezen nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy a demokráciát és a liberalizmust az igazságtalan győztes hatalmak politikai rendezőelvéként egyenesen megvetette. Jóllehet a magyar konzervatívok is üdvözölték Európának a kommunizmustól való állítólagos megmentését a nemzetiszocialista hatalomátvétel által, több náci intézkedés bevezetését elutasították 1933-ban, mert fölismerték, hogy azok Romániában elsősorban a magyarságot sújtják. Ámbár a konzervatívok a következő években is kitartottak ilyen irányú beállítottságuk mellett, tagadhatatlan, hogy 1934 után a politikai közírásban egy érzelmeiktől átfűtött és nemzeti témáktól eluralt stílus ütötte föl a fejét. Megjelentek a népiség-gondolatot ismertető első állásfoglalások, terjedni kezdtek és lassan eluralkodtak a közéleti stílusban olyan fogalmak, mint: a „magyar”, az állítólag örök „magyar lélek”, a „magyar nemzet teste” stb. Mi több: ezek bizonyos fokú kapcsolatot is teremtettek a konzervatívok és a nagyváradi jobboldal között. Ez utóbbi ugyanis 1934 után a lap által a *völkisch*-beállítottság fő népszerűsítője volt, ennek magyarországi forrásai pedig jól kimutathatók. De nem volt közömbös a magyar jobboldal alakulása szempontjából az sem, hogy 1933–1934 óta Románia belpolitikájában kiélesedett a kisebbségellenes hangulat. Ez azokban az intézkedésekben jelentkezett, amelyek a kisebbségeknek főleg a városokban még mindig meglevő társadalmi súlyát igyekeztek fölszámolni. Mindez 1934–35-ben a jobbszárny befolyásának további megerősödéséhez vezetett a kisebbségen belül. Végül számításba kell itt venni, hogy 1935 ősze után maga

a nemzetiszocialista ideológia is mind nagyobb befolyáshoz jutott. Térnyerésének kezdetét főleg Sulyok Istvánnak 1935 szeptemberében tett németországi utazására lehet visszavezetni. Hazatérte után nem sokkal Sulyok hozzákezdett „a magyarok autark keresztény népközösségéről” alkotott elképzeléseinek népszerűsítéséhez. Ebben a katolikus napilap több munkatársának a támogatását is élvezte. Ebben csúcsosodtak ki – hogy most ismét Smith terminológiáját használjuk – a magyarság egy részének elszigetelődésre és kommunalista megoldásokra irányuló követelései. A magyar kisebbségnek ez a része egyenesen utánzásra érdemes példaként tekintett a nemzetiszocialista Németországra, hiszen nemcsak a fenti eszmék terjesztésében vett részt, hanem antiszemita kampányokban is, és további náci rendteremtő elméletek átvételét szorgalmazta (munkaszolgálat, Führer-elv). Az 1936-os spanyol polgárháború aztán nemcsak megerősítette a jobboldal szovjetellenes vonalát, de rövid ideig még a konzervatív pártlapot is melléje állította, szövetségesevé tette. Ez a pártkiadvány néhány *völkisch* kijelentés után megjelentette a német külpolitika első megértést mutató értékelését. A magyar kisebbség lassan kibontakozó jobbrtolódása aggodalommal töltötte el a demokratikus és liberális gondolkodású személyeket. Mi több: figyelmeztető szavukat is fölemelték a jelenséggel szemben. Jakabffy Elemér, Kacsó Sándor, Ligeti Ernő, Hegedüs Nándor, sőt néha maga a pártelnök sem titkolta, hogy egy nemzeti kisebbség boldogulását csakis egy demokratikus, liberális és toleráns államban tudja elképzelni. Az eszmék összeütközése 1936 őszén vezetett kirobbanáshoz. Ekkor Kacsó véget akart vetni annak a fasiszta propagandának, amelyet Sulyok az *Erdélyi Lapok* hasábjain folytatott. Az állítólag hagyományos erdélyi türelemre hivatkozó politikusok lába alól azonban mind jobban kifutott a talaj. Ez nem jelentette egyszerűen és föltétlenül a nagyváradi jobboldali körök egyoldalú térnyerését, de összességükben nézve a liberális gondolatok vesztek jelentőségükből, olyanok például, mint a mások másságának elfogadása. Nem arról van itt szó, hogy a jobboldal átvette volna a kisebbségen belül az irányító szerepet a véleményalkotásban és a világértelmezésben, a mind nemzeti, mind nemzetközi szinten végbemenő ideológiai eltolódás azonban előnyös helyzetbe hozta. A magyar kisebbségi nyilvánosságban ez háromféleképpen is megnyilvánult: **1.** a konzervatív és népiség-elemekből ötvöződő világnézet megerősödésében; ez azonban nem azonosítható a nemzetiszocialista ihletésű és antiszemita nagyváradi felfogással; **2.** abban, hogy a fiatalabb nemzedékek 1937-ben Marosvásárhelyen nemzeti és keresztény alapon fogtak össze; **3.** és végül abban, hogy még egy, O. Goga antiszemita, idegengyűlölő és kisebbségellenes pártjával való választási egyezmény is létrejöhetett, jóllehet az OMP azelőtt másfél évtizedig az erdélyi magyarok és zsidók összetartozását hangsúlyozta minden adandó alkalommal. Mindezek a jelenségek az ösztársadalmi síkon végbemenő radikalizálódás jelei voltak.

A másik oldalról érkező jelek viszont az ellenerők hangjának folyamatos fogyását és gyengülését mutatták. A *Brassói Lapok* ugyan nem adta föl a harcot, a *Keleti Újságból* azonban a zsidó újságíróknak, Ligeti Ernőnek 1934 végén ki kellett válnia, s egy saját hetilap alapítására kényszerült (*Független Újság*). Ez, úgy tűnik, túl magasra helyezte igény szintjét, mert benyomásunk szerint a magyar nyilvánosság róla részben talán ezért, részben viszont liberális beállítottsága miatt alig vett tudomást, holott Krenner Miklós is inkább ebben közölt, mint az *Ellenzékben*. Ilyen fejlemények jelzik leginkább a romániai magyarság gondolkodásában az 1930-as évek közepétől kezdve lezajlott változásokat. 1938 és 1939 folyamán aztán a nemzetközi politika súlyos eseményeinek hatása végleg behatolt közéletébe és meghúzta az újabb választóvonalat. A *Harmadik Birodalom* külpolitikai eredményei 1938-ban mindenki számára világossá tették a kapcsolatot e sikeres politika és saját, a *status quora* vonatkozó kívánságai

között. Hitler megállíthatatlan sikersorozata kedvező képet alakított ki a Birodalomról, de ehhez azonnal hozzá kell tennünk, hogy ez a pozitív vélemény csak igen csekély mértékben vonatkozott magára a nemzetiszocialista ideológiára is. E kérdésben tehát a magyarok világosan elkülönítették a dolgokat egymástól: dicsérték a német külpolitikát, de elutasították az ideológiát. Ez az elutasító magatartás mindenképpen az erdélyi magyarság döntő többségét jellemezte (eltekintve természetesen a nagyváradi csoporttól és szimpatizánsaitól). Ezt a kettősséget semmi sem példázza jobban, mint az *Ellenzék* nevű napilap esete. Ez az újság még 1933 után is alig foglalkozott a *Harmadik Birodalommal*. De ebben a helyzetben változás történt 1939-ben, amikor Bánffy Miklós gróf a *Magyar Népközösség* elnöke lett. Az *Ellenzék* ugyanis Bánffy érdekeltségi körébe tartozott, őt pedig bizonyára Gyárfás figyelmeztette arra, hogy vele szemben a *Reich* vezető köreiből bizalmatlanság uralkodik. Minthogy ennek a magyarok vélekedése szerint hátrányos következményei lehetnének a határok megváltozására, 1939 tavaszán az *Ellenzék* egy pozitív hangú cikksorozatot közölt a Birodalomról és Hitlerről. Világos tehát, hogy nem akarták veszélyeztetni saját külpolitikai reményeik megvalósulását, s ezért e hirtelen propaganda egy ország érdekében, mellyel a lap addig inkább nem foglalkozott. A *magyarság* lényegéről 1939-ben és 1940-ben érzelmeiktől erősen átfűtött hangon folytatott vita több állásfoglalása azonban azt bizonyítja, hogy a szerkesztőség tagjai továbbra is megtartották szellemi távolságukat a nemzetiszocialista, *völkisch* és antiszemita eszmék irányába. Ezt a kettősséget véljük jellemzőnek még az 1939–40-es évek folyamán is a romániai magyarság döntő többségére.

Létezett azonban egy dilemma éppen ennek a kényszerhelyzetnek az alapján – hogy ti. kapcsolat van a Németországhoz való viszony és a Magyarországhoz való visszatérés között –, amelynek feloldása meghaladta e kisebbségi elit képességeit. Amennyiben ugyanis hű maradt volna 1938 előtti állásfoglalásaihoz, egyértelműbben kellett volna föllépnie Budapest antiszemita intézkedéseivel szemben. Akkor sem lett volna módjában semmit sem tenni a magyar „zsidótörvények” ellen, de megszilárdíthatta volna saját álláspontját. Ez pedig jelzés lett volna a zsidó vallású magyarok irányába (akik a kisebbségnek mégiscsak 10%-át tették ki). Az idevonatkozó kritika jóformán teljes elmaradása csakis azzal magyarázható, hogy a kisebbség zöme egy ilyen bírálatot magyar- és Magyarország-ellenes magatartással azonosított volna. Kacsó Sándornak is meg kellett tanulnia 1939-ben, hogy Magyarországot vagy az ottani társadalmi viszonyokat, illetőleg ideológiai fejleményeket bírálni nem más, mint a *nemzeti ügy elárulása*. Ez a dilemma – nevezhetjük *szellemi ollónak* is – tehát egész egyszerűen abban állt, hogy nem lehetett egyidőben a Magyarországhoz való közeli visszatérés meggyőződését képviselni, s ugyanakkor magát az országot kritizálni. Valamelyik álláspontot ki kellett zárni – vágni – a tudatból. Ennek a feloldhatatlan választási kényszernek lett az áldozata Erdély magyar ajkú zsidó lakossága. Ők viszont tudatában voltak annak, hogy egy olyan országba térnek vissza, amely időközben az antiszemitizmust az állampolitika rangjára emelte. De az erdélyi magyar–zsidó viszonyban bekövetkezett elhidegülést is tudomásul kellett venniük.

Ennek a dolgotnak a legnehezebben kezelhető kérdése a magyar kisebbségnek a román állammal szembeni magatartására vonatkozik. Fontossága már abból a tényből is kiderül, hogy valamiképpen majdnem minden részprobléma tárgyalásakor jelen volt, vagy utalni kellett rá. Jövőbeni kutatások számára a szerző a probléma olyan felosztását javasolja, amelyek további esettanulmányokat tesznek szükségessé. Kiindulópontként talán nem fölösleges röviden arra emlékeztetni, hogy Magyarország ugyan a világháborúk közti egész időszakban revizionista propagandát folytatott, külpolitikáját azonban csak 1927-től állította hivatalosan is ebbe az irányba. A kérdés következő fontos szakasza az 1933-as évvel, a harmadik és utolsó pedig

Ausztria bekebelezésével és a trianoni szerződésrendszer 1938-ban induló szétverésével kezdődik. A romániai magyarság közgondolkodásának változását a nemzetközi politika említett dátumaival szoros kapcsolatba hozni semmiképpen sem önkényes eljárás. Feltűnő ugyanis, hogy az 1920-as évek első feléből alig ismeretesek romániai magyar politikusoktól megnyilatkozások a határok kérdéséről. Valószínű ugyan, hogy több idevágó megfontolás is létezett, a néhány ismert viszont pontosan a román irredenta-vádak cáfolata. Őszinteségük természetesen joggal megkérdőjelezhető, de például éppen Paál esetében beleillenek az általa akkor követett politika logikájába. Ő ugyanis eleinte a magyarok érdeklődését az új politikai központ,

Bukarest irányába akarta fordítani. De a következő körülmények is megfontolandók: a sokkos állapotból való öntudatra ébredés, valamint egy egységes magyar párt megteremtésére és a román nyilvánossággal való elfogadtatására irányuló fáradozások más politikai erőket és szellemi hozzáállást kívántak, mint a passzív ellenállást folytatni akaróké. Ez utóbbiak inkább az Erdélyből való távozást választották, az ott maradók pedig a politikai munka mindennapi feladatainak megoldásába kezdtek. A falvak földművelő lakossága és a magyar munkásság számára is – Mikó tanúsága szerint – ezeknek a mindennapoknak a gondjai fontosabbak voltak, mint a politikai vágyakba való menekülés. Ezt az egész tematikát tehát *kiszorították* a romániai magyarság majdnem teljes egészének a tudatából egyrészt a hétköznapi megélhetés gondjai, másrészt a csalódás amiatt, hogy a nemzetközi politika a kérdést *ad acta* tette. És ez így maradt a '20-as évek második feléig. Hogy az idevonatkozó és egyáltalán nyilvánosságra kerülő gondolatok milyen messziről közelítették meg a konkrét valóságot, a legbeszédesebben Paálnak az a megállapítása mutatja (1927-ből), amely szerint az akkor élő nemzedékek legfeljebb azt remélhetik, hogy esetleg még megérik a merev határok valamikor bekövetkező *semlegesítését*. Paálnak erre a megállapítására egy, az OMP politikájáról szóló fejtegetésben került sor, annak is a végén (a téma a romániai németekkel kötött választási megegyezés volt). Ez is a kérdés időszerűtlenségére mutat, még akkor is, ha a cikkben megtalálható annak az angol lordnak a neve – a nemzetközi politika más eseményei mellett –, akinek a kezdeményezése a magyar kisebbség számára jelezte, hogy a határok ügye kimozdult a holtpontról. Ettől (1927) kezdve egymást követték a problémára vonatkozó kisebb-nagyobb jelek vagy indirekt utalások mind kül-, mind belföldi vonatkozásban. Az előbbieket közé tartoznak budapesti politikusok kijelentései vagy Németország szerepe a kisebbségi kérdésben, az utóbbihoz a romániai magyarság mérlegkészítése 1928-ban, a román államhoz való tartozása első tíz éve után. Ennek a mérlegkészítésnek az eredménye erősen negatív volt: a magyarság saját politikai törekvéseinek addigi eredményeit még gyatrának sem tarthatta, hiszen ilyenek egyszerűen alig voltak. A bukaresti politikai központ a gyulafehérvári határozatban és a kisebbségvédelmi szerződésekben 1918–1919-ben tett ígéretnek nagy részének a megvalósítását egyszerűen szükségtelennak tartotta, sőt az 1923-as alkotmány tudomást sem vett a kisebbségekről. Ezidőtájt már az első kisebbségellenes törvényeket is elfogadták, és a román pártokkal kötött választási egyezségeket, a jogegyenlőség biztosítására törekvő ígéreteket lehetetlen volt a szavazás után megvalósítani. 1928-ban végül az erdélyi gyökerű Nemzeti Parasztpárt került hatalomra. Politikusaitól (Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod) ezért a magyarság egy kicsivel nagyobb megértést várt el olyan kérdések iránt, amelyek egy nemzeti kisebbség életére különlegesen jellemzőek. Ennek két oka volt: egyrészt az, hogy az erdélyi helyi ügyekben ők is jártasak voltak, másrészt pedig az, hogy nekik is hasonló tapasztalataik voltak egy homogenizálásra törekvő központtal (Budapest) való eljárás mód kialakításában, hiszen 1918 előtt a budapesti parlamentben képviselték nemzetiségüket, s így, ráadásul, magyarul is folyékonyan

beszéltek. A magyar kisebbségnek a Nemzeti Parasztpárt kormányzásához fűzött reményei azonban a legteljesebb kiábránduláshoz vezettek, mert a nemzeti kisebbségekkel szembeni politikája lényegében véve semmiben sem tért el elődeiétől. Azok a magyar politikusok, akik vele összefogva egy regionális meghatározottságú politikát szerettek volna kialakítani, 1929-ben ezért egy döntő kérdésben elszenvedett újabb csalódással lettek gazdagabbak. Ilyen csalódásokat élt át a kisebbség sorozatosan a tíz-tizenkét évet átfogó időszakban. Minden kudarc után a bizalom és a remény megújult erővel fordult egy-egy új politikai partner felé. A sikertelenségeknek ez a hosszantartó sorozata vezetett az *időközben bekövetkezett nemzetközi fejlődésekkel együtt* 1928–1929-ben oda, hogy az államhatárok megváltozásának a gondolata először fölmerült, mégpedig egy óvatos, *utópikus vágy* formájában. A fontolgatásoknak ezt a jellegét azok az idézett kijelentések bizonyítják, amelyek a revizionizmusról mint a távoli jövő egyik lehetőségéről beszélnek. Ezek inkább a béke utáni vágyakozás kifejezői s ezáltal a *kiegyenlítést* keresik az ellenségeskedő népek között. Más szóval igen kódos és határozatlanok voltak. Ez arra utal, hogy megvalósulásában senki sem hitt, még ha beszéltek is róla. Az 1930-as évek elejének ez az óhaja 1932–1933-ban sűrűsödött a *reménységgé*, hogy a Romániához való államjogi tartozás vágyott megváltozása valósággá is válhat. Ennek a reménynek az alapját – vagyis a korábbi vágy konkretizálódását – a nemzetiszocialisták németországi fölemelkedése képezte. Mindenesetre szem előtt tartandó, hogy Paálnak az az 1933. február 1-jei gondolata, miszerint a hitleri mozgalom ereje odavezethet, hogy a párizsi békerendszer megváltoztathatóvá válik, aligha máról hónapra született. Ámbár hasonló összefüggést ilyen közvetlen formában csak igen kevés magyar újság teremtett, nyilvánvaló, hogy Erdély konzervatív magyar közönsége idevonatkozó reményeit a németországi erőkhöz és fejlődésekhez kötötte. Ez egyértelműen kiderül olyan beszélgetésekből és közlésekből, amelyek nem a nagy nyilvánosság számára készültek (pl. Paálnak Gyárfáshoz és Bethlenhez intézett leveléből). A magyarok tudták, hogy revíziós reményeiket csak Németország elégítheti ki. A nemzetiszocialista uralom első éveiben (1933–1936) azonban e remények nem sok táplálékot kaptak. Az erdélyi magyarok ugyan odafigyeltek a Saar-vidék visszatérésére, és Németország újrafegyverkezésre irányuló törekvéseit is tudomásul vették, mégis energiájuk nagy részét a belpolitikai változások kötötték le. Mind román kormányzati körökben, mind a lakosság soraiban ugyanis aggodalom lett úrrá a nemzetközi porondon lejátszódott események miatt, és ez végső soron az ország politikai légkörének érezhető jobbratolódásában csapódott le. Mind román kormányzati tényezők, mind ellenzéki politikusok a kisebbségi kérdést használták fel arra, hogy reagáljanak revizionista államoknak az államhatárok kérdését a nemzetközi közvélemény elé vivő törekvéseire, de arra is, hogy eltereljék a figyelmet az állam belső szerkezeti fogyatékoságairól és saját rossz gazdálkodásukról, illetőleg arra, hogy növeljék saját népszerűségüket. A kisebbségekre vonatkozó állásfoglalásaik célja saját politikai profiljuk alakítása volt. 1934 után megszigorított intézkedéseket követeltek Románia kisebbségei ellen; s ezeket – vagyis lényegében jogfosztásukat és háttérbe szorításukat – ráadásul *völkisch* és részben (a zsidók esetében) rasszista okokból. A magyarok tudatában ez ahhoz a fölismeréshez vezetett, hogy egyszerűen lehetetlen nemzeti kisebbségként élni. Ebből a következtetésből nőtt aztán ki fentebb bemutatott, népiség-gondolatokkal átszőtt ideológiai radikalizálódása. Mert az iménti konzekvenciát Romániában természetesen senki sem tudta és merte kimondani. Annál nagyobb egyetértéssel fogadták, hogy eltávozott korábbi püspökük, Makkai Sándor ezt megtette. Nyilvánvaló, hogy csak igen kevesen engedhették meg maguknak, hogy neki nyilvánosan igazat adjanak, s a következményeket (a román hatóságok zaklatásait) is vállalják. A Makkai könyve körül kialakult vita alaphangja és végkövetkeztetése

azonban az volt, hogy neki igaza van ugyan egyrészt, de másrészt ebből nem vezethető le semmilyen megoldás a Romániában maradók számára. E kiúttalanság magyarázza, hogy az a távolság, amely a román állam irányába a magyarságban már az 1920-as évek végén kialakult, most (1937-ben) tovább fokozódott, csakhogy közben a reményteljes revíziós várakozás is kezdett melléje felnőni az 1933-as események nyomán. Nem volt ezért nehéz a romániai magyarságnak fölismernie, hogy a német külpolitika a szavakról a tettekre váltott át az osztrák Anschluss-szal és a szudétanémet problémával. (Mikó Imre egy vezércikkének már a címe is sokatmondó: „A nemzetiségi kérdés az előtérben”.) Az 1933-as *remény* így adott lassan helyet legkésőbb 1938-ban a *hit*nek és a *meggyőződés*nek, hogy az állami hovatartozás megváltozása most már csak rövid idő kérdése. Ezt a hitet immár nemcsak a német külpolitika eredményei táplálták újra meg újra, hanem a magyaré is. Mert Magyarországnak sikerült előbb Szlovákia egy részét, majd Kárpátalját is visszaszereznie. Románia magyarságának szemmel látható bizakodása már 1938-ban abban, hogy nemsokára ők is sorra kerülnek, a napisajtó közvetett utalásainak nagy számából is kiviláglik. Közvetlenül erről a magyarok csak magánjellegű feljegyzéseikben nyilatkoztak (naplók, levelek). Bánffy Miklós viszont már a román kormány előtt érvelt a magyaroknak a közeli visszatérésbe vetett hitével, hogy engedményeket csikarjon ki. Ez a hit most kétségtelenül már az alsóbb néprétegekben is annyira elterjedt volt, hogy 1939 végén és 1940 elején egy kisebb népmozgást indított el: az okiráltságban dolgozó magyar kézművesek a határ menti sávokba költöztek át, hogy így a várt és akart határváltozás által visszakerülő területeken legyenek. A magyar politikusok meggyőződését azokban az emlékiratokban és tervekben követhetjük nyomon, amelyeket a határváltozásokról és a népmozgásokról 1938 és 1939 *után* (és nem előbb!) kidolgoztak. Ezekben megindokolták, miért szükségesek és lehetségesek ezek a változások és áttelepítések, valamint hogy miként valósíthatók meg. Ugyancsak a közeli változsról való meggyőződés vitt be egy sor fiatal magyart különböző (végül is ártalmatlan) irredenta csoportosulásokba.

Ez a – legalább háromfokozatú – folyamat írja le a szerző véleménye szerint a legmegfelelőbbben azt a változást, amelyen a romániai magyarságnak a revízióhoz való viszonya átment: ez mentális fejlődés volt a kezdeti, inkább utópikus *vágytól* (1928–1930) az első *reményeken* át (1932–1933) egészen a szilárd *meggyőződésig* (1937–1940). A szerző számára is világos, hogy ez a felosztási javaslat alkalmasint további finomításokat és kiegészítéseket kíván, de az is, hogy megszorításokat is szükséges néhány pontján tenni. Így például megkérdőjelezendő annak a *vágy*nak a valóban fontos volta a fiatal nemzedék önmagát 1930-tól *Erdélyi Fiatalok*-nak nevező csoportjában, mert az ő világméretű nem minden további nélkül lett volna összeegyeztethető a magyarországi társadalomépítési elvekkel. Napnál világosabban tárják elének az idősebb nemzedékekétől alapvetően eltérő szocializációs útjaik, másként megrajzolt jövővíziójuk és a társadalmi problémák kezeléséről kialakított új elgondolásaik. Mindezek a tulajdonságaik valószínűtlenné teszik, hogy e köröknek olyan kívánságai lettek volna, mint azoknak a politikusoknak, akiknek a karrierje 1918-ban összeomlott (Gyárfás, Paál, Sulyok). A kisszámú kommunista *reménye* az 1930-as évek közepén (bárhogy állt is volna politikai súlyuk) természetesen nem Budapestre irányult; ez nem is csoda, hiszen utasításaikat kétség-telenül Moszkvából kapták. Végül a magyaryelvű zsidók sem feltétlenül *hittek* abban 1938–1939-ben, hogy életük Magyarországon jobb lesz.

Az elméleti fejezetben fölített kérdésre, hogy milyen befolyásolási lehetőségei vannak egy nemzeti kisebbségnek egy posztulált nemzetállamban, a jelen vizsgálatból levezethető válasz csakis negatív lehet. Mert épp a magyar kisebbség világnézetileg olyan változatos, a lehetőségek jóformán minden formáját kihasználó stratégiáinak a kudarca az 1930 és 1940 közötti

évtizedben bizonyítja, hogy kisebbségi próbálkozások eleve erre vannak ítélve. Mert egész egyszerűen *ab ovo* nem képes az állampolitika megváltoztatására – éppen kisebbségi jellegéből következően –, akár az államhatalom *elutasításának*, akár a hozzá való *alkalmazkodásnak* a politikáját választja, a többség belátására pedig nem számíthat mindaddig, amíg annak alkotmányban rögzített egyetlen célja ebben a szóban foglалható össze: nemzetállamiság. E fogalom lényegének ugyanis *per se* ellentmond, hogy olyan intézkedéseket hozzon, amelyek más nemzethez tartozó etnikai csoportok érdekeit, azonosságuk megőrzését, netán fejlesztését szolgálnák. A romániai magyarok sokféle politikai stratégiái az informális megoldási próbálkozások ki nem elégitő voltára is rámutattak, hiszen ezek megvalósítása helyi szinten minden további nélkül megakadályozható. Nemzeti kisebbségek ezért csupán nemzetek feletti közösségekben bízhatnak, és csak abban reménykedhetnek, hogy az ilyen egyesülésekben egyszer (el)ismert kulturális értékeknek és jogi megegyezéseknek minden tagállamban előbb-utóbb érvényesülniük *kell*.